

Ravasz László és a református egyház a zsidómentésben

HORVÁTH ERZSÉBET

A szerző a KRE Hittudományi Kar Egyháztörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense.

Ravasz László életpályájának megítélésében komoly szerepet játszott és játszik a zsidósághoz való viszonyulása. Tény, hogy 1945-ben, a háború után igazolták, tehát nem tartozik a háborús bűnösök közé. Zsidómentő munkáját a történelmi események bemutatásával, értékelésével kívánom megtenni, úgy is mint lelkész, levéltáros, egyháztörténész.

Ravasz László (1882–1975) a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke volt 1921-től 1948-ig, a tárgyalat korszakban a Magyarországi Református Egyház (a későbbiekben: MRE) Konventjének és Zsinatának lelkészi elnöke (1937–1948), valamint 1936-tól 1948-ig az Országos Református Lelkész Egyesület (a későbbiekben: ORLE) elnöke is. A MRE Zsinatának elnökeként volt a Felsőház tagja 1944-ig. Valóban megszavazta az első zsidótörvényt 1938-ban, valamint a másodikat 1939-ben. Az első zsidótörvényt a Felsőház minden egyházi tagja megszavazta, amelynek körülményeivel több történész foglalkozott, és értékelte a főpásztorok döntéseinek okát. Többségük értékelése nem kedvezőtlen. A törvényhozás okai közé sorolták Ausztria német megszállását és a zsidóság számarányához képest nagymérvű szereplését főleg az ország gazdasági, kulturális és művészeti életében.¹ Református részről Bereczky Albert 1945-ben azt írta, hogy a törvény célja szerinte „a zsidókérdés kiéleződésének elkerülése és az antiszemitizmus leszerelése volt”.²

A második zsidótörvény tárgyalásakor Ravasz László kifogásokat emelt a törvény ellen, de a hosszú tárgyalások után mégis megszavazta azt, mivel választások előtt álltak és már folyt a nemzeti szocialista izgatás, várható volt a szélsőjobboldali erők tömeges bekerülése a parlamentbe. A tét nagy volt. Amennyiben nem fogadja el a Felsőház a törvényt, akkor ez Teleki Pál miniszterelnök megbuktatását jelenthette volna, s az Alsóház saját szavazatai alapján keresztülvitte volna a törvény elfogadását. Maga Teleki Pál személyesen beszélt erről a veszélyről Ravasz Lászlóval és a többi egyházi vezetővel. Ravasz 1960-ban tanulmányt írt a zsidókérdésről, s belátta mind az ő, mind a Felsőház hibáját, még akkor is, ha döntésükkel időt nyertek, 'késleltették' Magyarország német megszállását. A püspök a *Válogatott írások* című könyvében kritikusan és reálisan szögezi le: „tragikai vétség: nem vállaltuk a felelősséget a törvényjavaslat és a kormány megbuktatásáért... Ha mi közvetlenül a választások előtt megbuktatjuk a nemes gondolkozású, emberséges és mérsékelt Teleki Pált,

¹Vö. Gergely Jenő – Izsák Lajos: *A huszadik század története*. Pannonica, Szekszárd, 2000, 167.

Ravasz László és az első két zsidótörvény megszavazásának kérdése

²Bereczky Albert: *A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen*. Református Traktátus Vállalat, Budapest, 1945, 7.

³Ravasz László:
Válogatott írások,
1945–1968.

(Szerk. Bárczay Gyula.)
EPMSZ, Bern, 1988, 357.

Tiltakozásai a zsidóság elleni atrocitások miatt

⁴*Magyarország a 20.
században. A református
egyház (1919–1944);*
[http://mek.oszk.hu/02100/
02185/html/252.html](http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/252.html)

⁵Bereczky Albert: i. m. 9.

⁶Ravasz László: i. m. 35.,
Ravasz László: *Korbán.*
Beszédek, írások, II.
Franklin Társulat, Buda-
pest, [1943], 270–281.

Jó Pásztor Bizottság

⁷Éliás József (1914–
1995) embermentő
munkáját az International
Hebrew Christian Alliance
1948-ban kitüntetéssel
ismerte el.

⁸Jó Pásztor Bizottság.
Elnökségi jelentés,
1945. március 10., 7.
Magyarországi
Református Egyház
Zsinati Levéltára
(= MREZSLEV) 15. f. 1.d.

⁹Jó Pásztor körlevél,
1945. június-július, 10.
MREZSLEV 15. f.

¹⁰1.500 főnek szereztek
menlevelet, vö.
Bereczky Albert: i. m. 41.

olyan számban jó be a legszélsőbb jobboldal, hogy kivehetik a hatalmat a kormányzó kezéből. Akkor pedig ott lettünk volna, ahová csak öt év múlva, 1944. március 19-én jutottunk el.”³

A továbbiakban részletesen kívánom bemutatni a MRE lelkeszi vezetője, Ravasz László püspök tiltakozásait a zsidóság elleni atrocitások miatt és tevékeny segítségét a zsidóság érdekében.

1. 1939-ben, az ORLE ceglédi gyűlése — Ravasz László vezetésével — elvetette a Rosenberg-féle fajelméletet, mint pogány és a Szentírás tanításával ellentétes ideológiát.⁴

2. A harmadik zsidótörvény-tervezettel élesen szembeszállt, amit az 1941. július 18-án tartott országgyűlési beszéde hitelesen bizonyít. Beszéde végén felolvasta a MRE püspökeinek és főgondnokainak tiltakozó nyilatkozatát, amelyben „e törvény ellen tiltakoznak és érette a felelősséget magukról elhárítják”.⁵ A nyilatkozatot Révész Imre püspök fogalmazta meg. Ravasz ezt az ellenállást úgy értékelte, hogy „ezzel a református egyház későre bár, de országvilág előtt nyíltan szembeszállt a Hitler-féle démonizmussal”.⁶

3. Országos egyházi tisztségéből adódóan határozta el a Jó Pásztor Missziói Bizottság létrehozását a zsidómentésre. A MRE Egyetemes Konventje alapította meg és 1942. október 20-án jött létre az átért zsidók lelki gondozására és a rászorulóknak szociális és karitatív megsegítésére. Muraközy Gyula, a Konvent missziói előadója lett a Jó Pásztor Missziói Bizottság elnöke, Éliás József⁷ pedig a szolgálat vezetője. Ravasz nemcsak létrehozója volt ennek a zsidómentő munkának, de anyagilag is támogatta. Ebben a munkában sok református lelkipásztor és egyháztag, diakónus vett részt. A zsidó származású diakónusok a Szálasi uralomig — a Konvent elnöksége közbenjárására — mentességet élveztek a zsidóságra vonatkozó intézkedések alól.⁸ A német megszállás után megnövekedett a Jó Pásztor munkája. Sztéhlo Gábor evangélikus lelkész is csatlakozott a Jó Pásztorhoz, s létrehozta a Gaudiopoliszt. A lelkészek, diakónusok menleveleket, keresztleveleket, élelmet szereztek a zsidóság mentésére, és látogatták az internálótáborokba, munkaszolgálatos századokba kerülteket.

Éliás József református lelkipásztor közli a Jó Pásztor munkájáról, hogy: „1944. október 1-jétől 1945. február 1-jéig összesen kétezren találtak menedéket, oltalmat gyermekotthonainkban: 1.580 gyerek és 420 felnőtt.” A tárgyalt időszakban 1 árvaházban, 31 otthonban menekítették a zsidó gyermekeket, várandós anyákat.⁹ Ezen felül lakással, ruhával, pénzzel és menlevéllel segítették a magyarországi zsidókat.¹⁰ Ezt tette a Skót Misszió is, melynek egyik tagját, Miss Jane Hainingent ezért a mentőmunkájáért a Gestapo Auschwitzba deportálta 1944-ben, ahol 1944. július 17-én meghalt.¹¹

Ravasz megbízásából Bereczky Albert — Budapest Pozsonyi úti lelkipásztor — végzett kiemelkedő zsidómentő munkát, melyben együttműködött Komoly Ottóval, a Magyar Cionista Szövetség elnökével és dr. Scher Tibor rabbival, aki a Lónyay Református Gimnázium zsidó diákjainak a vallástanára volt.¹²

¹¹Vö. Szenes Sándor:
Befejezetlen múlt.
Beszélgetések.
Budapest, 1986, 76–77.,
vö. Bereczky Albert:
i. m. 38–40.

¹²Bereczky Albert:
i. m. 28–30.

¹³Soos Géza (1912–
1953) jogász, református
lelképásztor, a Magyar
Függetlenségi Mozgalom
egyik meghatározó
alakja, aktívan vett részt
az ellenállásban és a
zsidók mentésében. A Soli
Deo Gloria a II. világhá-
ború során, amikor
Soos Géza volt az
elnöke, nagyon sok
zsidón segített,
de lengyel, holland és
más nemzetiségű
ülődözötteket is bújtatott.
Vö. Horváth Erzsébet
(szerk.): „*A hitet
megtartottam*”. Soos
Géza, 1912–2012.
MREZSLEV, Budapest,
2012, 13.

¹⁴Vö. Horváth Erzsébet:
*Zsidómentő szolgálat
a Magyarországi
Református Egyházban.*
Confessio, 2012. 4. 73–81.

¹⁵Koncz Lajos:
*Zsidómentés és nemzeti
ellenállás.* Beszélő,
2001. 9. 66–73.

¹⁶Uo.

¹⁷Uo.

Az ellenállás útján, Soos Géza¹³ révén kapta meg Éliás József az Auschwitzi Jegyzőkönyv egy példányát, mely feltehetően 1944 májusában került Magyarországra. A Jó Pásztor titkárnője, Székely Mária fordította le magyar nyelvre és házilag sokszorosították. Ezeket a példányokat juttatták el az egyházak vezetőihez: a római katolikus hercegprímáshoz, Serédi Jusztiniánhoz, az evangélikus Raffay Sándorhoz, a református Ravasz Lászlóhoz, valamint Komoly Ottóhoz, a Zsidó Szövetség elnökéhez. Soos gondoskodott a Jegyzőkönyv nemzetközi megismertetéséről is, és az angol nyelvű fordítást Svájcba küldte, melynek további útját nem ismerjük. Vajon kikhez jutott el? Akik olvasták, azok megismerhették a könyörtelen, embertelen valóságot.¹⁴

Soos Géza és Raoul Wallenberg az ellenállásban

Raoul Wallenberg Magyarországra érkezése (1944. július) után már két nappal kereste a kapcsolatot Soos Gézával. Ez egyértelművé teszi, hogy Soos munkáját ismerték a nemzetközi ellenállók, zsidómentők is. Wallenberg nemcsak személyes kapcsolatot, információkat akart, de voltak közös megmozdulásaik. Sajnos a történelmi helyzet miatt nem maradhatott ránk sok dokumentum a zsidómentésről, és ezért figyelemre méltó Koncz Lajos tanulmánya, melyben említ egy esetet, amely Budapesten 1944 novemberében történt, amikor az ellenállók megtudták a budapesti rendőrparancsnoktól és a „Diplomata” fedőnevű tagjuktól — ő Soos Géza volt —, hogy a németek hadifogoly repülősokeket és lengyel zsidókat fognak szállítani az Újpesti rakpart érintésével.¹⁵ Az ismert útvonal egy szakaszán nyolc ember, köztük egy fiatalasszony és két katona fegyverrel, valamint Raoul Wallenberg és Soos Géza előre eltervezett akciót hajtottak végre, melynek eredményeként kiszabadították a foglyokat, tizennégy személyt. Wallenberg elérte, hogy az akció során elfogott német katonák szabadságáért 1944 decemberében negyven zsidót engedtek szabadon a német megszállók. Közöttük volt kilenc, külföldről hazánkba menekült zsidó, illetve néhány amerikai és angol katona.¹⁶ Magyarországra menekült zsidók? Igen, mivel hazánk biztonságos helynek tűnt 1944. március 19-ig. A budapesti akció hölgy tagja kéziratában olvashatjuk: „a ‘Diplomata’... a legértékesebb, s legveszélyesebb feladatokat végzi... Wallenberg is elmondta, hogy a nagyon veszélyes akciókban segíti őt, higgadtan, bátran... 1944 októberétől már a megsokszorozódott életveszély minden órájában a zsidó emberek életmentésében harcolt Wallenberg akcióiban, mely kiterjedt az országunk területén fogságba került szövetséges katonák... repülősoke kimentésére.”¹⁷

Az MRE Zsinati Levéltára őrzi azokat a dokumentumokat, amelyek igazolják, hogy a magyarországi Svéd Vöröskeresztnek Soos Géza négy budapesti ingatlant ajánlott fel 1944 novemberében, melyek többnyire a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség (a későbbiekben: SDG) tulajdonában voltak.

„Sétáltató Bizottság”

A zsidóság mentésében Soos Géza együtt dolgozott Éliás Józseffel, a Jó Pásztor Misszióval és a Szent Kereszt Egyesülettel, amit jól mutat, hogy együtt dolgozták ki 1944-ben a „Sétáltató Bizottság” fedőnevű akciót a budapesti zsidóság védelmére, melyet ismertettek, egyeztettek a zsidó egyház képviselőivel. Megszervezték a főváros zsidók lakta számos házában a hírláncot egy esetleges deportálás esetére, amikor keresztyén fiatalok 2–3 fős csoportja vezette volna ki a nyílt utcákra és terekre a zsidó lakosságot,¹⁸ hogy ne tudják őket úgy összeszedni, mint Kolozsváron, ahol negyven csendőr több ezer zsidót gyűjtött össze családonként lakásaikból. A budapesti akció végrehajtására nem került sor.

¹⁸Török Bálint: 1944. március 19., 2. rész. Magyar Szemle, 2004. 5–6. 74–89.

1944. december 9-én Soos Géza és Hadnagy Domokos Olaszországba repültek, és ekkor Soos magával vitte az ellenállás által összegyűjtött zsidóüldözések és -mentések dokumentumait, fotóit, melyekről a mai napig nem tudjuk, hogy hol vannak, mi történt velük, pedig voltak.¹⁹

¹⁹Török Bálint: *Az olaszországi küldetés.* Magyar Szemle, 2002. 4., Koncz Lajos: i. m.

1944-ben, a német megszálláskor a Gestapo kereste Soos Gézát, aki bujdosásra kényszerült és illegálisba vonult. Soos nem tudta elfogni a Gestapo, mert barátai bújtatták, így Fónyad Dezső monori lelkipásztor, SDG-s munkatársa is, parókiája padlásán.²⁰ A Gestapótól megmenekült, de 1947-ben sem volt elfogadható a személye ellenálló tevékenysége, az igazságért vívott harca miatt. Nemkívánatossá lett jelenléte Magyarországon, és 1947-ben megfosztották magyar állampolgárságától. A menekülésében egy ávos százados segítette, akit ő mentett meg a zsidóüldözések során a haláltól.²¹

²⁰Fónyad Dezső leányának, Fónyad Ágnesnek szóbeli visszaemlékezése, 2012. július 25.

²¹Koncz Lajos: i. m.

Ravasz László lépései

Nézzük Ravasz László és az MRE lépéseit kronologikusan, melyek a zsidóság megmentését szolgálták 1942 után. 1944 tavaszán Ravasz László volt az első egyházi vezető, aki tiltakozott a zsidókkal való bánásmód miatt.

1944. április 3-án felkereste Jaross Andor belügyminisztert, akinek átadta tiltakozó levelét a zsidóellenes rendszabályok ellen, és mentesítést kért a sárga csillag viselése alól, kiváltképpen az egyházi alkalmazottak számára, és egyben kérte egy „Keresztyén Zsidó Tanács” megalakítását is.²² Ez alkalommal kereste fel Ambrózy Gyula kabinettirodai főnököt, akitől megtudta, hogy Horthy kormányzó fogolynak érzi magát és nem helyesli, ami az országban történik.

²²Randolph L. Braham: *Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt.*

(Ford. Félix Pál.)

Múlt és Jövő, 2001. 3–4. 47.

1944. április 6-án a Református Konvent és az Evangélikus Egyház újabb előterjesztése, tiltakozása Sztójay miniszterelnöknél a mentesítések ügyében, melyben kérték a mentesítettek körének tágítását. A tiltakozás eredménye lett, hogy megszületett a kormányzói mentesítés, mely érintette a vegyes házasságban élőket — több ezer családot — és az egyházi alkalmazásban lévőket. Először csak a lelkipásztorokat (Sík Sándor, Éliás József), a diakónusokat és a diakonisszákat mentesítették, majd a tiltakozó egyházi vezetők elérték, hogy később a presbitereket

²³Bereczky Albert: i. m. 13.

**Látogatásai
a kormányzónál és
Sztójaynak írt levelei**

²⁴Uo. 15–16., Perényi Zsigmond (1870–1946) politikus, koronaőr, s így hivatalból a Felsőház tagja, alelnöke, majd elnöke, melyről a nyilas hatalomátvétel után mondott le. Balogh Jenő (1864–1953) jogász, 1921–1953 között a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka, a MRE Zsinatának és Konventjének világi elnöke.

²⁵Uo. 14.

²⁶Ravasz László: *Pro memoria* 10., MREZSLEV 97. fond. 23. d.

**Együtműködési
kísérlet a
hercegprímással**

²⁷Ravasz László 1944. március 9-től májgyulladással, majd sárgaságban fekszik betegen.

is idesorolták, s így mintegy 20.000 ember mentesült a sárga csillag viselésétől és annak következményeitől.²³

1944. április 12-én Ravasz a kormányzónál járt, s kérte, hogy a zsidókérdésben ne tegyen semmi olyat, mely később a felelősséget rá, a kormányzóra hárítaná.

1944. április 28-án a kormányzónál volt ismét, és beszélt a közelgő veszélyről, mivel hírt kapott Perényi Zsigmondtól az Északkelet Magyarországon (Nyíregyházán) történt zsidók összefogásáról, azoknak munkaszolgálatra, Németországba való viteléről. Kérte a kormányzót, hogy akadályozzon meg minden, zsidók elleni atrocitást. Ravasz így írt erről a beszélgetésről: „A kormányzó úr bizonyos ellenérzéssel hallgatta előterjesztésemet, s olyan benyomás maradhatott benne, hogy túlléptem az illetékességemnek a határvonalát. De ez a helyzetből következett, ezt mint kockázatot vállalnom kellett. Erről a beszélgetésről senki más nem tud, csak Perényi Zsigmond és Balogh Jenő.”²⁴

1944. május 9-én Ravasz püspök felkereste Mester Miklóssal, a Valás- és Közoktatási Minisztérium államtitkárával a miniszterelnök Sztójayt, és elmondta aggodalmait, de nem volt semmi eredménye.

Sztójay 1944. május 10-én semmitmondó választ adott Ravasz egyik levelére, mire Ravasz a Konvent elnöksége nevében, 1944. május 17-én írt levelében nemcsak tiltakozott a gettóba küldés ellen, de előrelátóan figyelmeztetette is a miniszterelnököt: „A zsidóknak minősülő egyének elkülönítésével kapcsolatban kifejezésre kell juttatnunk, hogy magát az elkülönítésnek a tényét a leghatározottabban helytelenítjük... kérjük Nagyméltóságodat, hogy az ilyen események elkerülésére mindent megtenni s a magyar királyi Kormányról és ezzel az egész magyar nemzetről az azokért járó felelősséget elhárítani méltóztassék.”²⁵

E levelének gondolatát vitte tovább, amikor a deportálás ellen emelt szót az 1944. május 19-én kelt levelében, melyet az Egyetemes Konvent nevében írt a miniszterelnöknek, amikor már Ravasz tudott az auschwitzi haláltáborról, és ennek fenyegető veszélyére figyelmeztetette Sztójayt: „Jeleket látunk, amelyek arra mutatnak, mintha az elkülönítés mellett az ország határain kívülre való deportálás is előkészületben állna.”²⁶

A Jó Pásztor református és a római katolikus Szent Kereszt Egyesület hatékonyan tudott együtt dolgozni a zsidók mentésében. Ravasz püspök ezt látva kezdeményezte 1944. június 15-én megírt levelében²⁷ a hercegprímásnál, hogy működjenek együtt haladéktalanul a zsidóság érdekében: „...mikor látják a keresztyén egyházak elérkezettnek az időt arra, hogy egy ünnepélyes deklarációval ország és világ előtt tiltakozzanak a zsidókérdés megoldásának jelenleg gyakorolt embertelen módja ellen. A református egyház nézete az, hogy az idő nagyon hamar elkövetkezhet. Mielőtt... egyházunk és a kormány között szakítás következne be, szükséges még egy komoly figyelmeztetést küldeni a kormányzatnak és benne a tiltakozást is és a feddést... Egy ilyen

²⁸Bereczky Albert:
i. m. 18–19.

tiltakozás tervét elkészítettem... másolatának felterjesztésével... tájékoztatjuk a Főméltóságú Kormányzó Urat.”²⁸ Ennek a tiltakozásnak egy példányát Cavallier József, a Szent Kereszt Egyesület főtitkára juttatta el Serédihez, de a hercegprímás nem válaszolt. Ravasz 1944. november 26-án ismét levélben fordult a hercegprímáshoz, mivel úgy látta, hogy nem lehet tovább halogatni az egyházak közös tiltakozását a zsidóüldözés miatt. Langlet Waldemar, a Svéd Vöröskereszt vezetője vitte el a levelet Esztergomba, ám erre sem érkezett válasz. A római katolikusok a külön utat, tiltakozást választották, s a kormánynak is egyszerűbb, hatékonyabb volt külön a római katolikusokkal és külön a protestánsokkal tárgyalnia, s így gyengítette a tiltakozás erejét.

**Memorandum a
miniszterelnökhöz**

1944. június 23-án református és evangélikus egyházi vezetők küldöttsége (Balogh Jenő, Radvánszky Albert, Kapy Béla, Bereczky Albert, Muraközy Gyula) vitte a nyolc püspök által aláírt levelet, Memorandumot a miniszterelnökhöz, melyet a fentiek értelmében Ravasz fogalmazott. A Memorandumban az egyházi vezetők elítélték a zsidóüldözés, az igazságtalanság bármilyen módját, mert ezek visszaütnek a magyarságra. A Memorandum tényként közli, hogy a zsidó és a keresztyén vallású zsidók vagonokban hagyják el az országot, és a végső megsemmisítésbe viszik őket, továbbá határozottan, keresztyén felelősségtudattal fogalmazza meg: „A zsidókérdés megoldásának a módja, mihelyt az Isten örök törvényeit kihívja, arra kényszerít minket, hogy tiltakozó, elítélő és ugyanakkor könyörgő szavunkat a felelős kormány feje előtt felemeljük. Nem tehetünk másképp... az isteni megbízatásból merítjük jogcímünket... (hogy) kárhoztassunk minden olyan elbánást, amely az emberi méltóságot, az igazságosságot és az irgalmasságot megsérti, s az ártatlanul kiontott vér rettenetes ítéletét idézi népünk fejére... ismételten könyörgünk... vessen véget a kegyetlenkedéseknek.”²⁹

²⁹I. m. 20–21.

A miniszterelnök válasza lehangoló volt, mert tagadta a tényeket, mivel szerinte nem deportálásról van szó, hanem a munkaerőhiány miatt viszik ki a zsidókat Németországba.

**A református
gyülekezetekhez
írt körlevele**

Ravasz László püspök 1944. június 25-én fogalmazta meg a református gyülekezetekhez írt körlevelét,³⁰ mert látta, hogy a Memorandum nem érte el a célját, s ezért nyilvános tiltakozó levelet fogalmazott meg a zsidóság védelmében, melyet szeretett volna elküldeni minden református lelkésznek, hogy olvassák fel a szószékekről.³¹ A kormányban tudomást szereztek erről a tiltakozásról, és szerették volna megoldani a számukra kényes helyzetet. Ezért képesek voltak még Leányfalura is utazni 1944. július 11-én, hogy este 7 órakor Ravasz László betegágyánál megbeszélést tartsanak, ahol a kultuszminiszter Antal István és államtitkára, Mester Miklós, valamint az evangélikus és a református egyház püspökei: Kapi Béla, Révész Imre és Bereczky Albert lelkipásztorok voltak jelen. A tanácskozás eredményeként az egyháziak megígérték, hogy nem olvassák fel a tiltakozást, ha a budapesti zsidóság megkímélését írásban garantálja az állam, és engedélyezi az egyház munkáját

³⁰Ravasz László:
Válogatott írások,
i. m. 163–166, 1. és 12.
sz. jegyzetek, Bereczky
Albert: i. m. 12–15.

³¹A tiltakozó levél tervezetében olvasható: „Minket Isten arra rendelt, hogy ebben a nemzedékben az Ő örökkévaló Evangéliumát

hirdessük, és bizonyosságot tegyünk az Ő erkölcsi világrendjének változhatatlan törvényeiről, akár tesszik az embereknek, akár nem. Ebből az isteni megbízatásból merítjük jogcímünket, hogy alázatos és bűnös emberekként, de a hit és engedelmesség szent kötelékében Isten Igéjéről bizonyosságot téve, kárhoztassunk minden olyan elbánást, amely az emberi méltóságot, az igazságosságot és az irgalmasságot megsérti és az ártatlanul kiontott vér rettenetes ítéletét idézi népünk fejére... kérve kértük a... Kormányt, vessen véget a kegyetlenkedéseknek... Fájdalommal kell megállapítanunk, hogy könyörgésünk eredményét nem látjuk.” Bereczky Albert: i. m. 22–24., Ravasz László: *Válogatott írások*, i. m. 360.

³²Uo. 361.

³³Magyar Értesítő, Budapest, 1945. június 11., 1.

³⁴Ravasz László: *Válogatott írások*, i. m. 168–169., Uő: *Emlékezéseim*. Református Zsinati Iroda, Budapest, 1992, 241.

³⁵Szenes Sándor: i. m. 76–7., Bereczky Albert: i. m. 38–40.

³⁶Magyar Értesítő, 1945. június 11., 1.

a megkeresztelkedett zsidók között. A miniszter ugyan ígéretet tett erre, de azt nem tartotta be, és sikerült megakadályoznia a tiltakozó levelek kézbesítését.

A Szálasi-puccs után sem adta föl Ravasz. Így vall visszaemlékezésében: „Eleinte még tárgyaltam a Szálasi-kormány miniszterelnökével, és kértem Budapest nyílt várossá tételét, a totális kiürítés mellőzését, emberienséget a zsidósággal való bánásmódban, a deportálás megszüntetését, vagyon- és életbiztonságot a zsidók számára.”³²

A püspök 1944. december 1-jén Szálasi Ferencnek, a nyilas pártvezérnek, kormányfőnek írott levelében ismét határozottan tiltakozott a zsidók elleni bánásmód miatt, mert: „Ez a bánásmód megcsúfolja Istennek azt az örök törvényét, amely az ellenséggel is emberséges bánásmódra kötelez és nemzetünk fejére idézi az igazságos Isten haragját, sötét foltot ejt a magyar nemzet hírnevére... A Magyarországi Református Egyház nevében, Isten íratlan és írott törvényei, az igazságosság és a nemzet igazi érdekei alapján az utolsó pillanatban is tiltakozom e bánásmód ellen.”³³ Szálasi december 16-án válaszolt, és kérte, hogy Ravasz nevezzen meg konkrét eseteket és személyeket.

Ravasz püspök már nem tudott válaszolni erre a levélre, mert menekülnie kellett a nyilasok elfogatóparancsa miatt. Élete — határozott és bátor fellépése miatt — 1944 karácsonyán veszélybe került. A nyilasok keresték püspöki hivatalában, a Ráday utcában és Vera leánya lakásán, de nem találták. A püspök karácsonyi prédikációja után kapta meg Szabó Imre esperes üzenetét, hogy el kell rejtőznie a nyilasok elől. Gyalog ment el a Lorántffy Kórházba, és ott élte át az ostromot.³⁴

1945 után számos vád érte Ravasz püspököt és a MRE-t az antiszemitizmus miatt, mert úgymond megszavazta a zsidótörvényeket, de a kritika nem lépett tovább, nem akarta meglátni a püspök és a református egyház küzdelmes munkáját a magyar (és lengyel) zsidóság megmentéséért.

Ravasz Lászlónak a magatartása, hozzáállása a zsidóság helyzetéhez hozzájárult, hogy lelkipásztorok, gyülekezetek, hívek, ifjúsági egyesületek menekítettek zsidókat, sőt lengyel menekülteket. A Soli Deo Gloria Diákszövetség részéről a Kálvin tér 8-ban, Budapesten, Szilicén, Szárszón bújtatták a zsidókat és a lengyel menekülteket. Tukka Ilona, a Keresztyén Leányok Egyesületének tagja a mentésért megkapta a Yad Vashem Intézet Világ Igaza-éremét 1997-ben, 1998-ban pedig a Magyar Köztársaság Bátorság érdemrendjét.³⁵

A Magyar Értesítő 1945. júniusi számában közölte: „Történeti tény, hogy a magyar keresztyénség 1944. július 12-től október 15-ig megakadályozta, hogy a Sztójay-kormány a deportálásokat folytassa és fokozza.”³⁶ Ezt a tényt erősíti meg a Népszabadság cikke 2004. április 17-én, *Együttműködés, túlbuzgóság, közöny* címmel, szerzője: Cz. G. „A nyugati nagyhatalmak és a józanabb magyar politikusok, egyházi vezetők (köztük Bethlen István, Ravasz László) tiltako-

³⁷Feltehetően C(zene)
G(ábor) a szerző.

zására Horthy leállította a deportálásokat, de 1944 októberében, Szálasi Ferenc és a nyilasok hatalomátvétele után folytatódott az eszelős öldöklés.”³⁷

Az egyház bűnbánata

Ravasz László 1945. február 11-i, a háború befejezése előtt a Kálvin téren elmondott „Amit vet az ember, azt aratja” című prédikációjában szólt először a bűnbánat hangján, arról a bűnbánatról, amely nélkül nem lehet nemzeti megújulás. „Testnek vetett ez a nemzedék, amely megindította a szörnyű világháborút... A testnek vetett az a nemzedék, amelyik legnagyobb történelemformáló erőnek e gyűlöletet vallotta s megkísérelte azt a heródesi gaztettet, hogy népeket, fajtákat gyökerestől kiirtson... Budapesten egész néprétegeket kárteknony dúvadakként irtottak, mint valami fertőző sereget gettóba zártak, s nem telt bele pár hónap, Budapesten minden emberi élet tökéletesen bizonytalanná vált... léleknek vetünk... Ennek első lépése a bűnbánat. Addig nincs nemzeti megújulás, mint ahogy nincs egyéni megtérés és kiengesztelődés, míg meg nem valljuk a tékozló fiúval egyenként és közösségben: Atyám, vétkeztem az Ég ellen és Te ellened. Isten és az ember ellen.”³⁸

³⁸Ravasz László:
Válogatott írások,
i. m. 23–27.

³⁹Uo. 6.

⁴⁰MREZSLEV 1. f. 1. d.,
Ladányi Sándor:
*A református egyház
1945 után. In: A Magyar-
országi Református
Egyház története,
1918–1990. Sárospataki
Református Teológiai
Akadémia, Sárospatak,
1999, 80–82.*

Bűnbánati evangelizációs hét és pásztorlevél

⁴¹A Magyarországi
Református Egyház
Zsinati Tanácsának
1946. május 9-i 310.
határozata tartalmazza
az idézett szöveget.
MREZSLEV 1. f. 1. d.

⁴²MREZSLEV 1. f. 1. d.
4.8., Szenes Sándor:
i. m. 89.

Ravasz XXIII. és XXIV. püspöki jelentéséből is a bűnbánat és az önkritika hangja szólt: „Az egyházaknak el kell ismerniük, hogy szolgálatuk lehetett volna hatékonyabb, bátrabb, gyökeresebb. Ezért az egyház bűnbánattal tartozik és fogadalommal az élő Istennek, hogy prófétai tisztében hívebben fog eljárni.”³⁹

A szóbeli bűnbánatot tett követte. Ravasz László, mint a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke elrendelte, hogy a kerület minden gyülekezetében 1945. június 4–10. között bűnbánati evangelizációs hetet tartsanak.

Ravasz nem elégedett meg ennyivel, és 1945 augusztusában a négy református egyházkerület püspöke közös pásztorlevelet bocsátott ki, melyben állást foglaltak, hogy „rettenetes visszaélést űztek a keresztyén(ség) szóval”.⁴⁰ A Zsinati Tanács 1946. május 9-én tett vallást az egyház bűneiről: „Megvallja bűnét..., elmulasztotta inteni népét és a felsőséget, amikor mindkettő Isten törvényeivel ellenkező útra tért, és nem állt ki egész bátran az ártatlanul üldözöttek mellett.”⁴¹ A MRE már 1945-ben megfogalmazta a jövőbeni feladatát: „Egyházunk... kegyelettel gondol azokra, akiket az üldözés elpusztított; kifejezi azt a hitét, hogy a múltak hibáit kiengesztelni, egy jobb jövő alapjait megvetni csak az emberszeretet alapján, az Evangélium szellemében lehet, és felhívja az összes igehirdetőket, tanítókat, pásztorokat és felvigyázókat, hogy a mai időkben különös nyomatékkal hirdessék és tanítsák református keresztyén hitünknek ezt az alapvető igazságát.”⁴²

Éliás József visszaemlékezésében találóan értékeli ezt a határozatot: „A konvent elnökségi tanácsa olyan határozatokat hozott, ame-

lyek tulajdonképpen messzebb mentek a bocsánatkérésnél. Kötelezővé tette, hogy az egyház 1.200 szószerkén minden év adventjének egyik vasárnapján Izrael — nem az állam — legyen az igehirdetés tárgya, s az »elsősorban a zsidó nép iránti feladatokról és kötelességekről szóljon«. Ezeknek a perselypénzét a Jó Pásztor Bizottság folyószámlájára küldték a gyülekezetek... Nagygyűléseket szerveztünk a fővárosban és szinte minden vidéki városban, de a falvakba is eljutottunk... Prominens egyházi vezetők, világi kiválóságok lettek önkéntes, igen nagy hálaára készítő szolgatársaink... Volt olyan előadássorozatunk és előadássorozat, amelynek hallgatósága nem fért el a templomban. A Vas utcában megafonnal kellett az utcai hallgató tömeghez továbbítani (az igehirdetést), Makón közvetlenül a szószerkemhez préselődtek a nagy nyomástól hallgatóim.”⁴³

⁴³Szenes Sándor:
i. m. 89–90.

Éliás József, a szem- és a fültanú, a szolgatárs így jellemzi Ravasz működését a zsidóság mentésében: „kezdeti passzivitása semmi esetre sem a zsidóellenes intézkedésekkel való egyetértést akarta kifejezni. Ellenkezőleg: passzivitásával és némasággal gondolta nyilváníthatónak a maga és az egyházi vezetés szembeállítását. Az események azonban nem túrták a keresztyén egyház hallgatását és tétlenségét. Szerintem erre Ravasz László akkor döbbsent rá, amikor megkapta az Auschwitz-i jegyzőkönyvet, s amikor május második felétől már a deportálásokról konkrét hírei is eljutottak hozzá vidéki lelkészek és püspökök jelentéseiből... Ravasz püspök az általa írt *Pro memoriában*..., amelyet tudomásom szerint 1944 végén, 1945 elején készített, megjegyzi, hogy érezte azt a rendkívül kedvezőtlen helyzetet, amely a keresztyén egyházak közös fellépésének hiányából származott, s szeretne volna ezt megszüntetni.”⁴⁴ Éliás állításával kapcsolatosan azonban tény, hogy a harmadik zsidótörvény után, melyet Ravasz élesen ellenzett, létrehozta a püspök a Jó Pásztor Missziói Bizottságot a zsidók megsegítésére 1942-ben, jóval előbb, mint ahogy az Auschwitz-i jegyzőkönyv Magyarországra került volna. Ravasz aktivitását a zsidómentésben az események hozták magukkal, ahogy azt fentebb részletesen ismertettem.

⁴⁴Uo. 66–67.

Ravasz László püspök életében mindenkor jelen volt a keresztyén ember felelősségtudata Isten és ember előtt. Ezért volt olyan erős és határozott mind Ravasz László személyes, mind az egyház bűnbánata, mely meghatározta az 1945 utáni éveket is, amikor a MRE nem szűnt meg a zsidósággal törődni, s így minden év adventjében előadások szóltak „Zsidóknak a keresztyénségről — keresztyéneknek a zsidóságról” központi témában 1948-ig.

Ravasz Lászlónak erős kálvinista küldetésstudata volt. Amíg őt egyháza — Istennek nevében — lelkipásztornak, egyházi vezetőnek tartotta, addig ezt a tisztet megpróbálta maradéktalanul betölteni a szolgálat bármely területén, még akkor is, ha betegágyában, vagy menekülve kellett végeznie. Nyugdíjba kényszerítése után is haláláig megmaradt Isten elhívott, engedelmes szolgája, és tette, amit tennie kellett Isten dicsőségére.